

DOPRINOS JOSIPA TORBARINE DANIMA HVARSKOGA KAZALIŠTA

Lucijana Armanda Šundov

Josip Torbarina¹ najpoznatiji je po bavljenju engleskom književnošću i to posebno po zanimanju za Williama Shakespearea čije je drame prevodio. Tako je 1947. godine revidirao dva prijevoda drame Milana Bogdanovića,

¹ Josip Torbarina rođio se 19. rujna 1902. godine u Račišću na otoku Korčuli, a umro je 22. kolovoza 1986. u Stratfordu na rijeci Avon u Engleskoj za boravka na skupu šekspirologa. Važno je istaknuti da Torbarina dolazi iz učiteljske obitelji pa se na Korčuli rodio jer mu je otac Frano ondje dobio učiteljsku službu, iako je njegov otac rodom iz sela Debeljak u općini Sukošan u zadarskoj okolici, a majka Nika Urlić bila je iz Dubrovnika. Njegovi roditelji i djed Frano bili su učitelji pa su se tako selili iz službe u službu, a otac mu je čak 1939. postao načelnik odjela za prosvjetu u Splitu. Tako je zbog roditeljske službe Torbarina polazio osnovnu školu u Rabu, a klasičnu gimnaziju u Zadru, Splitu i Dubrovniku. Školovanje je nastavio u Cambridgeu, gdje je 1926. diplomirao, i u Londonu, gdje je 1930. doktorirao. U Englesku je otišao jer je dobio stipendiju što je pomalo neuobičajeno za ono vrijeme, no vjerojatno su se o tome raspitivali roditelji koji su bili u obrazovnom sustavu. Od 1934. radio je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu kao lektor engleskog jezika, a od 1950. do 1974. kao redoviti profesor i pročelnik Odsjeka za anglistiku. Godine 1956. postao je redoviti član Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, a od 1960. do 1978. bio je tajnik njezina Razreda za filologiju.

i to *San ivanjske noći* i *Mletački trgovac*, a iduće, 1948. godine preveo je *Vesele žene windsorske*. Nakon toga 1950. revidirao je Bogdanovićev prijevod *Hamleta* pa je 1957. preveo dramu *Mjera za mjeru*, godine 1960. preveo je dramu *Troilo i Kresida*, za koju dobiva Nagradu grada Zagreba. Uslijedio je kraći prekid nakon kojega 1969. majstorski prevodi dramu *Macbeth*, za što je dobio i nagradu Matice hrvatske.² Godine 1974. prevodi dramu *Romeo i Giulietta* i nastupa na Danima Hvarškoga kazališta, dovodeći tu dramu u vezu s dramom *Dalida* Savka Gučetića Bendeševića. Godine 1979. ponovno izlazi prijevod drame *Hamlet*, a posmrtno, 1990., izlazi prijevod drame *Cymbeline*. Između prevođenja, objavljivao je i kroatističke i anglističke članke u kojima je uvijek uspoređivao hrvatsku i englesku književnost, povezujući dvije teme koje je jako dobro poznao. Možda bi se iz ovog popisa prijeвода moglo zaključiti kako je njegov glavni interes bio prevođenje Shakespearea i kako je Torbarina prije svega anglist, no nije tako započeo svoju znanstvenu karijeru.

Na obrazovanje ovog vrsnog znanstvenika uvelike je utjecao boravak u Londonu jer je ondje razvio zanimanje za englesku kulturu i jezik koji je usavršavao. Godine 1931. objavio je doktorsku disertaciju pod nazivom *Italian Influence on the Poets of the Ragusan Republic*. Ta mu je disertacija u svijetu donijela ugled i priznanje, ali kod nas mu je prouzročila određene probleme. Prije svega, bio je nepoželjan na Filozofskom fakultetu u Zagrebu kao podučavatelj engleskog jezika i kulture jer je doktorirao na temi koja s tim nema veze. U početku ga Fakultet nije želio prihvatiti, o čemu svjedoči Torbarinina korespondencija s urednikom *Nove Evrope* Milanom

² Podatke o nagradama nalazimo u knjizi Helene Perićić *Posrednici engleske književnosti u hrvatskoj književnoj kritici u razdoblju od 1914. do 1940.* Ona napominje kako je Josip Torbarina, uz mnoge druge nagrade, 1981. dobio Orden britanskog imperija, a to je priznanje koje se rijetko dodjeljuje strancima pa su tako Torbarini službeno priznate zasluge za promicanje kulturne suradnje između Velike Britanije i Hrvatske (Perićić, 2003: 42). Ne čudi stoga što je Torbarina najpoznatiji po svojem anglističkom radu.

Ćurčinom.³ Imao je velikih problema s upravom Fakulteta zbog toga što upravi nije bilo jasno što je on to studirao u Engleskoj i kako je doktorirao na temi koja nema veze s engleskom književnošću. Morao je dokazivati kako se njegov studij sastojao isključivo od engleske književnosti i jezika, ali je na temi iz naše književnosti doktorirao zato što mu je taj zahtjev postavio Fond od kojeg je dobio stipendiju.⁴ Tako je on našu književnost počeo proučavati jer je morao, ali to se pokazalo kao vrijedno iskustvo koje će mu kasnije pomoći da napiše odlične komparatističke članke u kojima povezuje ove dvije književnosti.

Drugi problem koji je Torbarini donijela disertacija jest to što je ona kritizirana i to posebno od strane Mihovila Kombola koji je te kritike objavio u člancima: »Dinko Ranjina i talijanski petrarkisti« iz 1932. (u *Gradbi za povijest književnosti hrvatske*) i »Talijanski utjecaji u Zlatarićevoj lirici« iz 1933. (*Rad JAZU*). U prvom članku Kombol se u zadnjem dijelu, koji nosi naslov »Dodatak«, osvrće na Torbarininu disertaciju. Kombol je, kako sam objašnjava, već bio predao svoje bilješke uredništvu *Grade*, a onda je izašla Torbarinina disertacija koju je morao komentirati. Kombol se nikako ne može složiti s Torbarininom tvrdnjom da je Ranjina bio isključivo imitator talijanskih pjesnika. Smatra da Torbarina ponekad prenamoćno zaključuje kako je našao određeni Ranjinin talijanski model, a ustvari se radi o općim mjestima (Kombol, 1932: 91-92). Kombolu je najteže prihvatiti Torbarininu tvrdnju o utjecaju Bemba na Ranjinu i tu on navodi nekoliko jakih argumenata koji ruše Torbarinine hipoteze iz disertacije. Kombol navodi

³ O korespondenciji Milana Ćurčina i Josipa Torbarine u vezi s problemom na Filozofskom fakultetu u Zagrebu iscrpno sam pisala u članku pod nazivom »Josip Torbarina i njegovo studiranje Mediterana u Engleskoj« koji je objavljen u zborniku *Zadarski filološki dani III*. (Zadar, 2011.).

⁴ I ovaj podatak Torbarina navodi u svojem pismu Ćurčinu iz 1931. Sva njegova pisma Ćurčinu katalogizirana su i nalaze se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu na odjelu Zbirka rijetkosti. Ovo pismo ima oznaku R 7450.

niz primjera u kojima je Torbarina donio pogrešan zaključak.⁵ U drugom članku Kombol u pitanje dovodi nekoliko Torbarininih tvrdnji iz disertacije i to prije svega onu u kojoj Torbarina kaže da Dinko Zlatarić malo pjesama uzima iz tuđih izvora. U članku Kombol uspijeva dokazati suprotno i usput ukazuje na Torbarinine nepreciznosti kao i na onu u kojoj tvrdi da je Zlatarićeve pjesma 82 prerađen Petrarkin sonet, a radi se ustvari o imitaciji Bembova soneta.⁶ Slobodan Prosperov Novak smatra da je Kombolova kritika bila argumentirana te je imala velik utjecaj na Torbarinu koji je neko vrijeme zapostavio ove teme i okrenuo se engleskoj književnosti, a onda je nakon Kombolove smrti 1955. godine napisao niz vrhunskih rasprava i članaka (Novak, 1997: 6). Novak na istom mjestu također govori da je u Torbarininoj disertaciji neadekvatno upotrijebljen narodnosni pridjev pa sam autor nije inzistirao na hrvatskom izdanju svoje knjige. Prijevod ove čuvene kritizirane disertacije napravio je Miroslav Beker, a izašao je godine 1997. u knjizi *Kroatističke rasprave*, koju je priredio Novak.

Sukob na relaciji Torbarina – Kombol ovdje se spominje zato što je on prisutan i na Danima Hvarškoga kazališta i to na Torbarininu prvom nastupu na prvim Danima, godine 1974. Na ovaj skup Torbarina je došao kao tajnik Akademijina Razreda za filologiju. Za svoj prvi nastup odabrao je temu pod naslovom »Dubrovački Romeo i Giulietta«, želeći nešto više reći o izvorima drame *Dalida* Savka Gučetića Bendeševića (1531. – 1603.).

⁵ Iz Kombolova *Dodatka* vidi se da je detaljno pročitao Torbarininu disertaciju o kojoj nema toliko loše mišljenje, ali je ipak osjetio potrebu da ispravi određene greške. Tako je upozorio i da u Ranjininoj pjesmi broj 146 »besjeda odriješena« nije »blank verse«, već proza. Također, ispravio je i Torbarinin pogrešan navod da su Ranjinini talijanski soneti izašli prvi put 1565., a to je bilo 1563. Sve su ovo određeni nedostaci i pogreške, iako je disertacija bila vrijedan komparativistički doprinos proučavanju starije dubrovačke književnosti u usporedbi s talijanskom i to pisana engleskim jezikom što znači da je i vani mogla biti čitana.

⁶ U članku se neprekidno spominje Torbarinino ime i referira se na dijelove njegove disertacije pa su mu posvećene i neke od fusnota, a u jednoj od njih Kombol ustvrđuje kako Torbarina nije shvatio neke Zlatarićeve pjesme (1933: 219).

Za početak je Torbarina u svojem članku, kao i obično, ispravio jednu pogrešku – zaključio je da se Shakespeareova junakinja ne zove Julija kako je kod nas bilo uvriježeno, već Giulietta (Torbarina, 1997a: 237). Nakon toga govori o izvorima Bendeševićeve i Shakespeareove drame i iznosi Kombolovo mišljenje o izvorima Bendeševićeve drame. U tu svrhu citira gotovo čitavu stranicu iz Kombolove *Povijesti hrvatske književnosti do narodnog preporoda* (izdanje iz 1961.). Na tom mjestu Kombol tvrdi kako je Bendešević u *Dalidi* spojio dvije talijanske tragedije: *Adrianu* Luigija Grota i *Orbeku* Giovan Battiste Giralardi Cintzia (Torbarina, 1997a: 240). Napravio je to tako što je u prva četiri čina uglavnom pošao za Grotom slobodno ga prevodeći, ali kraj je preuzet od Giralidija. Kaže i to da je *Orbeka* bila prva pravilna tragedija prikazivana u Italiji. Torbarina prvo ispravlja upravo ovaj navod, govoreći kako prva pravilna tragedija prikazivana u Italiji nije *Orbecche* Giralidija Cinzia, već *Sofonisba* Gian Giorgia Trissina (Torbarina, isto). Kao što je nekada Kombol kritizirao Torbarinu, tako je ovdje Torbarina uzvratio, ali je ipak uvažavao Kombola ističući kako je neke stvari dobro primijetio poput toga da Gučetićeva *Dalida* nije jednostavni prijevod Grotove *Adriane*.

Torbarina ispravlja svog kritičara Kombola i tvrdi da nije ispravno govoriti o Gučetićevoj *Dalidi* kao da je kontaminacija Grotove *Adriane* i Giralidijeve *Orbecche*. On dolazi do zaključka da je Gučetićeva *Dalida* nastala kao imitacija Grotove *Adriane*, a zadnja 662 stiha predstavljaju neuredni dodatak koji podsjeća na završetak Giralidijeve drame (Torbarina, 1997a: 241). Na idućem nastupu na Danima Hvarškoga kazališta 1976. Torbarina objašnjava što je ovim radom pokušao dokazati pa kaže:

Prije dvije godine, na skupu »Dani hvarskog kazališta« 1974, pokazao sam da je dubrovački pjesnik Savko Gučetić Bendešević u svojoj drami Dalida, prije nego Lope de Vega i prije nego Shakespeare, obradio povijest Romea i Juliette i, štoviše, da se Gučetićevim predloškom i uzorom, a to je drama Adriana Luigija Grota, od česti koristio i Shakespeare u svojoj tragediji. (Torbarina, 1977: 24)

Svjestan je on činjenice da Gučetić nije velik poput Shakespearea, ali to ne znači da je bez zasluge i, kao što Torbarina kaže:

Savku Gučetiću pripada što je među prvima u Europi u dramskoj formi na hrvatskom obradio jednu od najslavnijih ljubavnih povijesti na svijetu, prije Lope de Vega i prije negoli Shakespeare. (Torbarina, 1997a: 245)

Zapravo, ono što je Torbarina u većini svojih radova pokušao napraviti lijepo se vidi iz ove tvrdnje. On je hrvatsku književnost pokušao postaviti u europske i svjetske okvire te joj ondje odrediti mjesto. Stoga je on primjeren komparatist bez obzira na to piše li o kroatističkim ili anglističkim temama koje nerijetko kombinira.

Prvi Torbarinin nastup na Danima Hvarškoga kazališta proizlazi iz njegova dugogodišnjeg rada i jedna je od 'karika u lancu', kako to potvrđuje drugim nastupom, godine 1976. Zato je potrebno nešto reći o Torbarininim radovima koji su prethodili ovom prvom nastupu i doveli do toga da on bude uspješan i povezan sa svim njegovim radovima. Prije nego je Savka Gučetića povezao sa Shakespeareom, Torbarina je pokušao dokazati kako je i Marin Držić anticipirao neke šekspirovske teme. Time je on odigrao veliku ulogu u kanonizaciji Držića i u tome da ga učini što poznatijim izvan granica svoje zemlje. U radu »Šekspirske teme u djelu Marina Držića«, ⁷ koji je izašao 1967. u časopisu *Dubrovnik*, Torbarina govori o svojem putovanju u Englesku 1949. i posjetu jednom poznatom šekspirologu, kojega ne imenuje, a kojem je savjetovao da u svoju povijest svjetskog teatra uključi i Držića (Torbarina, 1997c: 62). Ovaj je to i učinio, ali je našeg pisca preimenovao u Martina! Tako je Marin Držić, o čijem su se teatru podaci mogli naći i u Creizenachovu djelu o europskoj drami,

⁷ Rad je priopćen u Dubrovniku 1967., na simpoziju povodom 400. godišnjice smrti Marina Držića.

objavljenom na njemačkom jeziku, dobio mjesto u knjizi jednog engleskog stručnjaka za povijest teatra.⁸

Na početku tog rada Torbarina opet ispravlja grešku koja se ustalila u hrvatskim prijevodima Shakespearea koji njegovu dramu *Midsummer Night's Dream* prevode kao *San ljetne noći*. On zaključuje kako je jedini pravilan prijevod *San ivanjske noći* jer se u djelu ne govori o bilo kojoj ljetnoj noći. U ovom radu on pokušava objasniti 'napadne sličnosti' između Držićevih komedija i Shakespeareovih komedija, posljednjih drama ili romantičnih igara. Tako ispada da je Držić anticipirao neke šekspirske teme jer su oba autora crpila teme i motive iz istog vrela (pastoralna tradicija i rimska, Plautova komedija). Osim toga, podudarnosti su povezane i sa zajedničkom renesansnom atmosferom koja je vladala u Dubrovniku i Londonu, ali i s negativnim stavom prema glumcima u oba grada te kazališnom konvencijom prema kojoj se djevojke oblače u muškarce. O svim tim sličnostima Torbarina govori ovako:

⁸ Josip Torbarina često je putovao u inozemstvo i redovito je išao na znanstvene skupove o Shakespeareu pa se ondje upoznao i družio s vodećim svjetskim književnim kritičarima koje je upućivao u hrvatsku književnost. Bio je dugogodišnji posrednik između engleske i hrvatske kulture. To je započelo njegovim obrazovanjem u Engleskoj, kojoj se neprekidno vraćao, a nastavilo se i putovanjima po drugim zemljama, uključivši i Sjedinjene Američke Države, koje je posjetio 1963. i održao turneju po sveučilištima. Posjetio je New Haven (Yale), Boston (Harvard), Yellow Springs (Antioch College), Chicago, Denver (Colorado), San Francisco, Phoenix (Arizona), New Orleans, Savannah, a u Washingtonu je održao predavanja u *Folger Library*. O ovome se može čitati u raznim pismima iz njegove ostavštine na Zbirci rijetkosti u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Dok je bio u Americi, razmjenjivao je pisma s hrvatskim likovnim kritičarem Vladom Bužančićem, ali i s drugim prijateljima i suradnicima. Nemoguće bi bilo nabrojati sve svjetske znanstvenike i književnike s kojima je surađivao i razmjenjivao pisma. No, u tim pismima vidi se koliko je radio na posredništvu između engleske i hrvatske kulture. U nepopisanoj ostavštini nalazi se i njegova putovnica prepuna pečata iz raznih zemalja koje je posjetio u svojoj dugogodišnjoj karijeri profesora anglistike, vrsnog poznavatelja i kritičara književnosti i hrvatskog akademika.

Držićeve pastoralne igre imaju analogija sa Snom ivanjske noći, karakteri Skupa i Dunda Maroja odgovaraju Shylocku u Mletačkom trgovcu, Pjerin kao i Shakespeareova Komedija zabuna osniva se djelomično na Plautovim Menaechmima, a u jednoj od svojih pastirskih igara Držić obrađuje povijest Venere i Adona kao što će kasnije učiniti Shakespeare u svom narativnom spjevu. (Torbarina, 1997c: 64)

Ovakvi zaključci ne bi bili mogući da Torbarina nije jednako dobro poznavao i englesku i hrvatsku književnost, a posebno stariju dubrovačku književnost koju je izučavao pišući svoj doktorat.

Govoreći o renesansnoj atmosferi u Dubrovniku, Torbarina nam napominje kako je Dubrovnik Držiću bio pozornica, a i Shakespeare je, smatra on, taj isti grad iskoristio kao svoju pozornicu u komediji *Na tri kralja*. Tako je na samom kraju ovoga rada Torbarina otvorio novu temu o kojoj je više pisao u članku »The Setting of Shakespeare's Plays«. S njime se slaže i Rudolf Filipović koji također smatra da je grad u Iliriji u koji Shakespeare smiješta radnju svoje komedije Dubrovnik, a ne Split ili Zadar, kako je to tvrdila Mira Janković.⁹ U članku »The Setting of Shakespeare's Plays« Torbarina daje i dokaze za tvrdnju da je Shakespeare mislio na Dubrovnik kada je govorio o gradu u Iliriji. Također, objašnjava i odakle je Shakespeare mogao crpiti svoja znanja o Iliriji. U tome odaje priznanje Rudolfu Filipoviću koji je nabrojio sve putopise tog vremena

⁹ Torbarina je svoj rad »The Setting of Shakespeare's Plays« objavio u časopisu *Studia Romanica et Anglicana* 1964. Prije njega o istoj je temi pisao Rudolf Filipović 1957. u radu pod naslovom »Shakespeareova Ilirija«, objavljenom u časopisu *Filologija* te poslije pretiskanom u njegovoj knjizi *Englesko-hrvatske književne veze* (Zagreb, 1972.), a recenzent knjige bio je upravo Torbarina. Mira Janković svoj je rad pod naslovom »Grad u Shakespeareovoj Iliriji« objavila u *Filološkom pregledu* iste godine kada i Torbarina svoj rad o ovoj temi. Ovome treba pridodati i članak Slobodana Prosperova Novaka iz 2007. godine pod naslovom »Zadarski Falstaff iz 1775.« U tom radu Novak, čitajući svoje prethodnike, na jednom mjestu nabraja i sve drame u kojima Shakespeare na bilo koji način spominje naše krajeve.

u kojima se spominju naši krajevi. U Englesku su dolazili i naši mornari koji su po raznim gostionicama prepričavali svoje priče o našim krajevima. Objašnjava nam kako je Shakespeareov lik Orsino venecijanski upravitelj koji je mogao biti jedino u Dubrovniku, a ne u Splitu ili Zadru.

Još je jedan važan rad u kojem Torbarina u vezu dovodi Držića i Shakespearea, a naslov mu je »Ivanjska noć u Držića i Shakespearea« iz 1974. Torbarina ne krije zadovoljstvo što je Marin Držić za svoje pastirske igre pola stoljeća prije velikog Shakespearea u Ivanju našao nadahnuće. Spominje kako je William Creizenach u svojoj povijesti drame povukao paralelu između Držićeva *Grižule* i Shakespeareova *Sna ivanjske noći* i cijelo jedno poglavlje posvetio je hrvatskoj renesansnoj drami pa je tako »naše pisce postavio na geografsku kartu europske drame« (Torbarina, 1997b: 77-78). Upravo je to i bila Torbarinina zadaća koju je jako uspješno obavljao nekim svojim radovima. Svi su ti radovi povezani i ovaj spomenuti nastao je iste godine kada je on bio na prvim *Danima Hvarskoga kazališta*. Primjećuje i to da je režija *Grižule* Marka Foteza, pod naslovom *Plakir*, na Dubrovačkim ljetnim igrama pridonijela tome da u *Plakiru* kritičari vide više šekspirskih elemenata, nego u drugim Držićevim pastirskim igrama jer se Fotez u režiji inspirirao Shakespeareom.¹⁰ Držića je na geografsku kartu razvoja europske drame stavio i harvardski profesor Albert Lord Bates, koji je likove Plakira i Grižule uspoređivao s Pukom i Vratilom. No, Torbarina smatra kako je bliža usporedba Shakespeareova Vratila s Držićevim Stancem nego s Grižulom. I u ovom članku Torbarina dolazi do vrijednog zaključka o paralelama između Držića i Shakespearea te kaže:

Ali mnogo značajniju analogiju sa Shakespeareovim djelom nalazimo u savršenom umijeću i vještini kojima Držić u svojim pastirskim igrama, osobito u Noveli od Stanca i u Tireni, isprepleće i stapa u

¹⁰ Torbarina je često sudjelovao na Dubrovačkim ljetnim igrama pa je imao i to iskustvo koje mu je zasigurno pomoglo u pisanju nekih članaka. Stoga bi se mogao napisati i članak o njegovoj ulozi na toj manifestaciji.

jednu skladnu cjelinu tri razna plana, tri posebna svijeta: imaginarno carstvo vila, stvarni svijet dubrovačkih građana i vlastele, i realistični svijet vlahâ ili seljaka iz dubrovačke okolice. Isto će tako pola stoljeća kasnije Shakespeare ingeniozno dovesti u vezu vilinski svijet Oberona i Titanije s atenskom gospodom, s Tesejem i Hipolitom i s dva para zaljubljenika, kao i s neodoljivim zanatlijama koji na kraju komedije pred dvorom prikazuju »Dosadan i kratak prizor o mladom Piramu i njegovoj dragoj Tizbi«. (Torbarina, 1997b: 83-84)

Torbarina je uspio primijetiti sve sličnosti između Držića i Shakespearea te ih povezati u raznim radovima. Utvrđuje da je priču o Teseju i Hipoliti Shakespeare mogao naći u Chaucera i još na nekim mjestima, ali Chaucer se ovdje ne spominje slučajno. On je još jedan od engleskih pisaca čiji je život i djelo Torbarina odlično poznavao. O tome koliki je Torbarina bio stručnjak i autoritet u pitanjima engleske književnosti, svjedoči i fusnota koju mu je posvetio Vladimir Nazor u svojem radu pod nazivom »Marulova Judita«. U tom radu Nazor govori da je engleski pjesnik Geoffrey Chaucer dugo bio zanemaren i podcjenjivan jer su mu se stihovi krivo čitali kao i Maruliću (Nazor, 1935: 144). Nazor priznaje da je to, kao i ostale podatke o ovom engleskom pjesniku, doznao upravo od Torbarine. Zapravo, vrlo je malo ljudi u to vrijeme imalo toliko znanja o engleskoj, a u isto vrijeme i o hrvatskoj književnosti.

Drugi je nastup na Danima Hvarškoga kazališta Torbarina imao 1976. s temom »Palmotićeve Pavlimir i Shakespeareova Oluja«, što se savršeno uklapa u njegovu karijeru u kojoj je uvijek nastojao isticati veze između engleske književnosti i naše obale tj. starije dubrovačke književnosti. Ovaj svoj rad Torbarina vidi kao 'još jednu kariku u lancu' kojom se povezuju Shakespeare i naša starija književnost (Torbarina, 1977: 24). Ovaj put Shakespeare se povezuje s Junijem Palmotićem i njegovom dramom *Pavlimir* prikazanom 1632. Zanima ga gdje je Shakespeare pronašao inspiraciju za priču o milanskom vojvodi čarobnjaku Prosperu koji je zajedno s kćerkom Mirandom prognan od svojeg brata pa već deset godina živi na

pustom otoku sa kćerkom. Dugo se mislilo da je Shakespeare fabulu za *Oluju* posudio od nekog talijanskog pisca pa su znanstvenici tragali za tom talijanskom novelom, no Torbarina vjeruje da je bilo drugačije. Zaključuje kako jedna njemačka drama i jedna španjolska pripovijetka s početka 17. stoljeća¹¹ imaju preočitih sličnosti s *Olujom* te iznosi tezu belgijskog profesora Henrija Grégoirea da su *Oluja*, te dvije drame i izgubljena talijanska novela imale zajednički izvor, a to je ni manje ni više nego *Ljetopis Popa Dukljanina* (Torbarina, 1977: 26). Istim se izvorom, pišući svojeg *Pavlimira*, služio i Junije Palmotić i to možda čak iz djela Mavra Orbinija *Il Regno degli Slavi*. Naime, *Pavlimir* je priča o istoimenom junaku, unuku prognanog kralja Radoslava koji se morao skloniti u Rim, ali mu je pobožni pustinjač Srđ pomogao da pobijedi sve prepreke, uključujući i zle duhove Tmora i Snježnicu te se zaruči s njegovom nećakinjom Margaritom i spremi se na osnivanje novog grada Dubrovnika.

Torbarina navodi kako u Shakespeareovoj i Palmotićevoj drami postoje podudarnosti u fabuli, ali i u mnogim detaljima i motivima. Čak je i početak jedne i druge drame sličan jer se prikazuju burno more i oluja izazvana čarolijama. No, kako navodi Torbarina iz Grégoireove teze, osim povijesti o kralju Pavlimiru, u Orbinijevu djelu nalazi se i pripovijest o slovinskom kralju Vladimiru kojega je car Samuilo odveo u ropstvo (Torbarina, 1977: 28). Taj zaplet još više podsjeća na onaj u Shakespeareovoj *Oluji*. Iz svega navedenoga Torbarina zaključuje da ne treba više tražiti izgubljenu talijansku novelu jer su ove dvije priče iz *Ljetopisa Popa Dukljanina*, sadržane u Orbinijevu djelu *Il Regno degli Slavi*, mogle biti izvor za Shakespeareovu *Oluju*. Orbinijevo djelo objavljeno je 1601. na talijanskom jeziku, a to je deset godina prije nego što je napisana *Oluja*. Treba napomenuti kako Torbarina nije samo prepričao tezu belgijskog profesora, već ju je potkrijepio dokazima u kojima se vidi da je detaljno proučavao i *Oluju* i *Pavlimira*.

¹¹ Radi se o njemačkoj drami *Die Schöne Sidea* koju je napisao dramatičar Jakob Ayser (1543.? – 1605.) te o španjolskoj pripovijetki sadržanoj u zbirci novela *Zimske noći* autora Antonia de Esclava koja je objavljena u Pamploni 1609.

Treći i zadnji nastup na Danima Hvarske kazališta Torbarina je imao 1978. s priopćenjem pod naslovom »Ilirska kraljica u Coleridgeovoj drami«. Ovdje je još jednom tragao za značenjem ilirskog imena i zemlje u engleskoj književnosti pa se ovo priopćenje dobro uklapa u njegov znanstveni rad i nastavlja na temu o Iliriji u Shakespearea. U ovom tekstu Torbarina objašnjava kako se ilirska kraljica našla u drami engleskog pisca Samuela Taylora Coleridgea (1772. – 1834.), koji je poznatiji kao jedan od velikih romantičkih pjesnika, nego kao dramatičar. Ipak, godine 1817. napisao je dramu *Zapolya* o ilirskoj udovici starog kralja kojoj vrijeme ni mjesto nisu određeni, ali je vjerojatno da se radi o 16. stoljeću (Torbarina, 1979: 127). Nekoliko osoba u drami nosi mađarska imena i čini se da je mjesto radnje Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo u doba Ivana Zapolje i njegova sina. Torbarina objašnjava kada je i gdje ovaj engleski romantičar mogao čitati o Iliriji pa utvrđuje da je to moglo biti dok je prevodio Schillerov ciklus o Wallensteinu. U prvom dijelu trilogije pojavljuju se Hrvati, a taj dio Coleridge nije preveo iako ga je morao čitati. Torbarini se čini kako u Coleridgeovoj drami ima pojedinosti koje nas upućuju na to da je pisac znao puno toga o Ivanu Zapolji i njegovoj udovici Izabeli (Torbarina, 1979: 130). Moguće je da se Coleridge služio i *Općom povijesti Turaka* iz 1603. jer su iz te knjige Englezi crpili znanja i o našem narodu. Tako Torbarina izdvaja i zanimljiv podatak da je Coleridge boravio na Malti pa je ondje prepisao našu *Hasanaginicu* na hrvatskom originalu što potvrđuje njegov interes za ove krajeve. Ni ovdje Torbarina nije mogao izostaviti Shakespearea pa je zaključio da je Coleridge u drami *Na tri kralja* mogao dobiti poticaj za pisanje svoje drame o Iliriji. Iako Coleridge nije poznat po svojim dramama kao Shakespeare, ipak se u njegova zbirna djela i antologije obično tiskaju i dvije pjesme iz drame *Zapolya* što naše ilirsko ime pronosi po svijetu.

Sve navedeno potvrđuje tezu da je Torbarina uvijek u svojim radovima bio komparatist, bilo da se radi o anglističkim ili o više kroatističkim temama. Najdraže mu je bilo povezivati te dvije teme i tako iznijeti sve

zaključke do kojih su ga dovele godine istraživanja hrvatske i engleske književnosti te njihovih mogućih veza. Neobične okolnosti dovele su ga do toga da svoju karijeru započne disertacijom o starijoj dubrovačkoj književnosti, koju je uspoređivao s talijanskom, a napisao ju je na engleskom jeziku i obranio u Engleskoj. Zbog toga je morao dokumentima iz Londona dokazivati kako je u Londonu ipak studirao engleski jezik i književnost. Nakon toga više se bavio anglističkim temama koje je često dovodio u vezu s nekim detaljima iz naše književnosti i kulture da bi nakon Kombolove smrti napisao najzrelije kroatističke radove o Marinu Držiću, Petru Zoraniću, Petru Hektoroviću, Antunu Vrančiću, Rajmundu Kuniću, Brni Džamanjiću, Petrarki u Dubrovniku, Juniju Palmotiću, Danteu u starijoj hrvatskoj književnosti i još nekim temama. Moguće je da je nakon Kombolove smrti manje bio opterećen kritikama jednog od najvećih autoriteta o temama o kojima je on pisao. Sigurno nije slučajnost da je o Danteu u hrvatskoj književnosti pisao dva puta nakon Kombolove smrti. Prvo je 1965. članak objavio na engleskom, a onda i 1982. na hrvatskom, za razliku od disertacije koju nikada nije pretiskao. Pogledamo li njegovu bibliografiju i pročitamo li njegove radove, uvjerit ćemo se da je svaki njegov tekst bio dio jedne velike slike koju je slagao povezujući sve svoje omiljene teme. Komparatistom ga čini to što je naše pisce želio postaviti u kontekst europske književne i kazališne tradicije i kulture. Zato se uz njegove nastupe na Danima Hvarske kazališta u ovom tekstu izdvajaju i zaključci iz radova koji su s njima u uskoj vezi.

LITERATURA

- Armanda, Lucijana (2011.), »Josip Torbarina i njegovo studiranje Mediterana u Engleskoj«, u: *Zadarski filološki dani III.*, ur. Š. Musa, Zadar: Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku, str. 267-282.
- Filipović, Rudolf (1972.), *Englesko-hrvatske književne veze*, Zagreb: Liber; Mladost.
- Janković, Mira (1964.), »Grad u Shakespeareovoj Iliriji«, *Filološki pregled*, br. 1-2, str. 141-153.
- Kombol, Mihovil (1932.), »Dinko Ranjina i talijanski petrarkisti«, *Građa za povijest književnosti hrvatske*, knj. XI, str. 64-94.
- Kombol, Mihovil (1933.), »Talijanski utjecaji u Zlatarićevoj lirici«, *Rad JAZU*, knj. 247, str. 212-251.
- Nazor, Vladimir (1935.), »Marulova Judita«, u: *Hrvatska književna kritika; Sto godina hrvatske književnosti*, sv. 5, ur. Lj. Maraković, Zagreb, str. 138-147.
- Novak, Slobodan P. (1997.), »Kroatist Josip Torbarina«, u: Torbarina, Josip, *Kroatističke rasprave*, ur. S. P. Novak, Zagreb: Matica hrvatska, str. 5-11.
- Novak, Slobodan P. (2007.), »Zadarski Falstaff iz 1575.«, *Croatica et Slavica Iadertina*, III, br. 3, str. 191-198.
- Peričić, Helena (2003.), *Posrednici engleske književnosti u hrvatskoj književnoj kritici u razdoblju od 1914. do 1940. godine*, Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- Peričić, Helena (1994.), »Josip Torbarina spram prevođenja u razdoblju između dva svjetska rata«, *Glasje*, I, br. 2, Zadar, str. 124-132.
- Torbarina, Josip (1964.), »The Setting of Shakespeare's Plays«, *Studia Romanica et Anglica Zagradiensia*, br. 17-18, str. 21-59.
- Torbarina, Josip (1977.), »Palmotićevo Pavlimir i Shakespeareova Oluja«, u: *Dani hvarskog kazališta. Eseji i građa o hrvatskoj drami i teatru*, knj. IV: *Drama i kazalište XVII stoljeća*, ur. M. Franičević et al., Split: Čakavski sabor, str. 23-29.
- Torbarina, Josip (1979.), »Ilirska kraljica u Coleridgeovoj drami«, u: *Dani hvarskog kazališta. Eseji i građa o hrvatskoj drami i teatru*, knj. VI: *Drama i kazalište XIX stoljeća*, ur. M. Franičević et al., Split: Čakavski sabor, str. 126-137.

- Torbarina, Josip (1997a), »Dubrovački Romeo i Giulietta«, u: *Kroatističke rasprave*, ur. S. P. Novak, Matica hrvatska, Zagreb, str. 236-245.
- Torbarina, Josip (1997b), »Ivanjska noć u djelu Držića i Shakespearea«, u: *Kroatističke rasprave*, ur. S. P. Novak, Zagreb: Matica hrvatska, str. 71-84.
- Torbarina, Josip (1997c), »Šekspirske teme u djelu Marina Držića«, u: *Kroatističke rasprave*, ur. S. P. Novak, Zagreb: Matica hrvatska, str. 62-69.
- Torbarina (1997d), Josip, »Talijanski utjecaji na pjesnike Dubrovačke Republike«, preveo s engleskoga Miroslav Beker, u: *Kroatističke rasprave*, ur. S. P. Novak, Zagreb: Matica hrvatska, str. 329-488.
- Korespondencija Josipa Torbarine u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, signatura R 7450 b.
- Neobrađena ostavština Josipa Torbarine u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

JOSIP TORBARINA'S CONTRIBUTION TO THE MANIFESTATION HVAR THEATRE DAYS

A b s t r a c t

Despite the fact that he did not attend the manifestation Hvar Theatre Days often, Josip Torbarina's contribution to it was great just like his contribution to the development of Croatian comparative literature. He first attended the manifestation in 1794 with the paper entitled *Dubrovnik's Romeo and Giuliette*, his second attendance occurred in 1976 with the paper entitled *Palmotić's Pavlimir and Shakespeare's The Tempest* and his third attendance occurred in 1978 with the paper entitled *Illyrian Queen in Coleridge's Play*. Torbarina had written his PhD thesis in London in 1930 and the title was *The Italian Influence on the Poets of the Ragusan Republic* and since that moment he had tried to combine the interest in both English and Croatian literature in his scientific work. His papers on the manifestation are a result of studying both literatures for a long time. His thesis was a matter of a serious critique written by another Croatian scientist Mihovil Kombol. It wasn't until after Kombol's death that Torbarina wrote his best scientific papers because he no longer felt the pressure of Kombol's critique. Torbarina also criticized Kombol and one of these critiques was presented at the manifestation. With this article we try to put some light on the way in which Torbarina came to his most important conclusions and that is why we start from his thesis and his disagreement with Kombol, we continue with his bold comparisons of Držić and Shakespeare to come to his papers on the manifestation. The author of this article claims that Torbarina's scientific work and his presentations at this manifestation represent a very important step in the development of Croatian comparative literature and are therefore worth studying.